

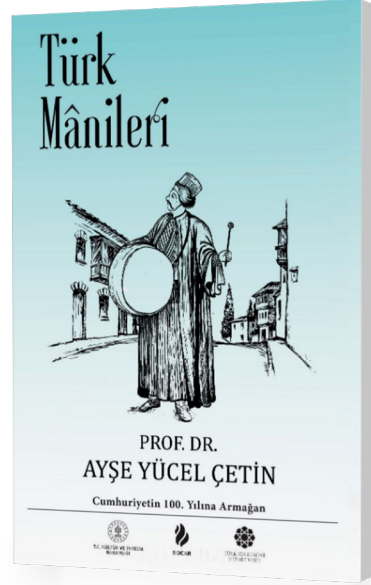
**SÖZLÜ ORTAM EDEBÎ
YARATICILIĞINDAN İKİ
GÜZEL ESER: TÜRK MÂNİLERİ
VE TÜRK HALK HİKÂYESLERİ**

Dursun Yıldırım

Türk sözlü ortam edebî yaratıcılığında edebî türlerin her birinden oldukça zengin bir manzum, mensur veya ikisinin karışımı pek çok yaratı vücuda geldiği bilinen bir gerçekliktir. İkinci bir gerçeklik de, sözlü ortam edebî yaratıcılık türlerine bağlı yaratıların biçim, içerik ve anlam taşıdıkları kültürel yapılar bakımından Türk kültür yaşamı içinde üyelerin yetişmesinde yüklenedikleri işlevlerin de birbirinden farklı oluşlarından dolayı, her birinin kullanım zamanları, süreçleri de insan yaşamında farklı dönemlere isabet etmesidir. Türk sözlü ortam edebî yaratıcılığı edebî yaratıları üzerine tür, biçim, içerik, anlam ve işlev bakımından yapılmış incelemeler için bir başlangıç tarihi olarak “Tanzimat” veya “yeniden yapılaşma” diyebileceğimiz dönemi seçmemiz yerinde olacaktır. O zamanlardan günümüze kadar yuvarlak hesap iki yüz yıla yakın bir süreç yaşandığı anlaşılmaktadır.

Geçen zaman içinde sözlü ortam edebî yaratıcılığı edebî yaratıları, aynı zamanda toplumların kültürlerinin kadim zamanlardan geleceğe taşıyıcıları olduğu, akademik hayatın ilgi odağı hâline gelmesiyle, çeşitli disiplinlerin uğraş malzemesine dönüşmüştür.

Bu yazımdaki tanıtımda, her zaman olduğu gibi ele aldığımız eserlerin konuları ile ilgili kendi düşüncelerimizi belirtme fırsatı bulmuş oluyorum. Eskisi gibi uzun, hacimli yazı yazmaya tahammül gösteremiyorum. Bunda sanırım tek parmak ile klavye üzerinde yazmanın da etkisi var. Sürekli tek

parmak ile tuşlar üzerinde dolaşmak benim için oldukça yorucu oluyor ve bir süre sonra bezginlik veriyor ama zihnimi diri tutmak bakımından yazı yazmamın yararlı olacağı söyleniyor. İki arada bir derede elimden geldiğince her iki açıdan yararlı olabileceğim bir yol izlemenin güzel olacağı kanısıyla bu türden kısa yazılar ile yetineceğim.

Aşağıda tanıtacağım iki eser de, iki değerli öğrencim Ayşe Yücel Çetin ve İsmet Çetin tarafından hazırlanmıştır.

Ayşe Yücel Çetin, *Türk Mânileri*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2022, 181 s.

“Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan” projesi kitap dizisinin editörlüğünü değerli bilim adamı Vahit Türk yürütmektedir. Sözlü ortam edebî yaratıcılığı edebî türlerine ait yaratılar geniş okuyucu kitlesi göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Bununla birlikte türe ait

yaratıların Türk dili imparatorluğunun kendi egemenliğini sürdürdüğü, koruduğu her coğrafyasından seçilmiş örneklerden olması da güzel bir yöntem olarak uygulanmış diye değerlendiriyorum.

Ayşe Yücel Çetin, geniş okuyucu kitleleri için hazırladığı eserinde protokol ve Özkul Çobanoğlu'nun yazmış olduğu Türk halk bilimi "tarihçe" yazısı bir tarafa bırakılırsa, tür ile ilgili hazırlanmış eser şu kısımlar içinde işlenmiştir: "Söz Başı", "Giriş", "A. Tanım/Terim", "Anlam ve Tarihçesi", "B. Mânilerin Özellikleri", "C. Mânilerin Tasnifi", "D. Mânilerin İşlevi", "Ferdi Mâniler ve Seçilmiş Kaynakça".

Türk dili imparatorluğunun türlü yörelerinden seçilmiş mâni örneklerine eserde yer verilmiştir. Bunlar arasında: Altay, Azerbaycan, Başkurt, Batı Trakya, Bulgaristan, Çuvaş, Gagavuz, Irak Türkmeneli, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Kazakistan Kıbrıs, Kırgızistan, Kumuk, Kosova, Makedonya, Nogay, Özbekistan, Romanya, Tataristan-Kazan, Tat (Kırım), Türkiye, Türkmenistan, Uygur bulunmaktadır.

Bir kısım Türk yörelerinden örnek temin edilemediği anlaşıyor. Bunlar arasında Saha <Yakut>, Karay Türkleri <Litvanya, Polonya>, Afganistan <Özbek, Türkmen, Tacikistan Türkleri, Kazak, Kırgız Uygur>, Çin egemenliğinde Türkler <Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Sarı Yugur, Salar> gibi Türk dili konuşan halkların dillerinden derlenmiş ve yayımlanmış sözlü yaratılar, anlatılar gözden geçirilirse, dil imparatorluğunun yöreleri coğrafya bakımından genişleme olanağı bulacaktır diye düşünüyorum. İleride yeni baskı yapılırken örneklerin artmasını dilerim. Bu tür örneklerin dilin zenginliğini ve coğrafyasını öğrenmede de yardımcı olacağı

açıktır. Ayşe Yücel Çetin, öğrenciliğinden bu yana kendine özgü söyleyecek sözü olmaya çalışan bir bilim adamı olmaya özen göstermiştir. *Türk Halk Hikâyelerinde Anlatıcı Tipolojisi* adlı eseri için bir zamanlar kışkırtıcı bir çalışmademiştim, o yaradılıştaki biri. Ben onu ve onun kuşağından kimilerini "Çılgın Türkler Akımı" mensupları arasında sayıyorum. Bilim hayatına kendi renklerini taşıyan, kendisinininkinden başka hiçbir çakıl taşına benzemeyen çakıl taşları yaratan Türkleri ben bu akımın içinde sayıyorum. Dönelim yine değerli öğrencim ve bilim adamı Ayşe Yücel'in elimizdeki eserine. Kendisini kutlarım ama eserin yeni baskısı olursa örnekler kısmının genişletilmesinin öğretici ve kalıcı etkileri olacağı kanaatindeyim.

Türk sözlü ortam edebî yaratıcılığının en kadim şiir örgüsü dizelerini bağrında barındıran mâni türü yaratılardır, en azından kendi kuşağımdan insanların belleğinde doğup büyüdükları yörelerin mânilerinden birkaç tane kalmıştır, diye düşünüyorum. Ben bile bu yaşımda "atma türkü"lerden birkaçını hatırlıyorum. Onun için bu tür yaratılar, dize yapıları, ezgileri ve taşıdıkları kültür dokuları bakımından çok önemli bilgileri geçmişten geleceğe taşıma işlevi görürler. Kültür araştırmalarında çok bağlamli ve anlamlı bir yapı özelliğine sahip oldukları gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Ayşe Yücel Çetin'in Türk mânileri üzerine hazırlanmış olduğu eserin, söylediklerimiz çerçevesinde dikkatleri üzerine çekeceği ve inceleme odağına yerleşeceği umudundayım. Sözlü kültür ortam yaratıcılığında bir toplum ne yaratmış ise, o toplumun yaşamında bir anlam ve işlev kazanmışsa, bunların toplamı o toplumun kültürünü oluşturur. Bu sözlü kültür ortamı edebî yaratıcılığı içinde yer alan sözlü yaratılar toplamı ve onların

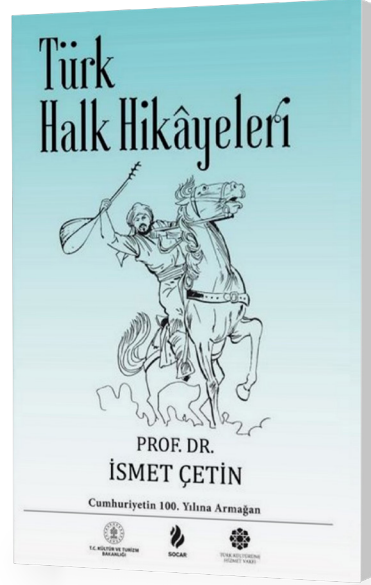
içeriklerinin, bu anlatılar aracılığı sayesinde kültür unsurlarını geçmişten geleceğe taşıdıkları görülecektir. Sözlü yaratıların anlatım yapıları <manzum, mensur ve manzum-mensur> hiçbiri bu söylediklerimin dışında bir özelliğe sahip değildir. Bu yüzden her bir mâni metni dört dizelik yapıları içinde başlı başlarına ele alınıp incelenmesi gereken birer çok bağlamlı dört dizelik sözlü metinler oluştururlar.

Türk dilinin temel özelliği, az söz ile çok şeyi ifade etme yetenek ve kapasitesine sahip olmasıdır. Atalar sözleri ve mâniler, bu sözlerimin en güzel kanıtlarıdır. Kitabın sahibini kutlarım, bu vesileyle bana konuya bağlı aklıma gelenleri de yazma fırsatı verdi. Geniş okuyucu kitlesinin yanı sıra Türk dili ve edebiyatı, halk bilimi öğrencileri ile Türk kültürüyle uğraşmak isteyenler için de güvenilir malzeme ihtiva ettiğini gözden kaçırmamak gerekir düşüncesindeyim. Sözü burada böylece tamam edip öteki eseri de kısaca tanıtmaya yolunu izleyelim.

İsmet Çetin, *Türk Halk Hikâyeleri*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2022, 400 s.

Sözlü ortam edebî yaratıcılığı içinde önemli türlerden biri de sözlü anlatılardır. Sözlü anlatıların da işlediği konulara bağlı olarak türlü çeşitleri vardır. Türlerin ortaya çıkışında toplumun ve bireyin gereksinimlerinin etkin rol oynadığını söylemeliyiz. Yaş, gelişmişlik, deneyim ve bilgi, görgü birikimleri, bireyin toplum içinde kabul gören başarıları erginlik düzeyi için bir ölçü oluşturur.

Sözlü anlatıların <halk hikâyelerinin> yaratıcıları, yaratılarının anlatımını doğrudan dinleyicisine aktarma yetkinliğine sahip bir söz ve ezi ustasıdır.

Yaratıcı-anlatıcı-hikâye yaratıcısı ve anlatıcılarının yanı sıra, onu dinleyen-dinleyiciler, aynı anlatıyı dinleyip belleğine almak yoluyla farklı dinleyici çevrelerinden başka dinleyici çevrelerine taşıyarak anlatının anlatımını yineleyebilir. Böylece bu anlatılardan eş metinler denen sözlü anlatı metinleri doğmaktadır. Farklılıklar yerel özellikler taşıyor ise onlara “varyant” deniyor. Eğer anlatıcının kurgusunda ana motiften farklılıklar ortaya çıkıyor ise onlara da “versiyon” dendiği bilinen bir husustur, burada bunlar üzerinde durmayı kendimi tekrarlamak sayarım.

Her bir anlatının dinleyici çevresi anlatının işlendiği temalara bağlı olarak farklılıklar gösterebilir. Bununla birlikte yaratıcının yarattığı anlatının çatısı, her yinelemede sabitleşme, yerleşik ve değişmezlik kazanan bir anlatım yapısına kavuşmuş olur. Bu konu üzerinde çokça yazmış biri olarak burada sözü

uzatmadan İsmet Çetin'in hazırladığı eserin inceleme yapısı özelliklerine getirmek istiyorum.

Daha önce, yine bu dergide İsmet Çetin'in türe ait yazmış olduğu kapsamlı eseri hakkında düşüncelerimi ve görüşlerimi ifade etmiştim. Kendisinin "Çılgın Türkler Akımı" mensupları içinde görmüş olduğumu belirtmiş olmalıyım. Bu kuşak ve sonrasında beni gelecek adına umutlandıran gelişmeler görmekten sevinç duyduğumu belirtmeliyim. Başkalarına hamallık etmeyen ama ciddi birikimli, kendi kültürüne tarihî ve coğrafi bağlamlarda hâkimiyet tesis eden ve sözünün dayanakları olan, yaptığı işin özelliklerini açıklayan öncü bir kuşak geliyor diye umutlanıyorum. Rakiplerinin neyi, nasıl ve niçin yaptığını görüp düşünün, kendine özgü olan için kafa yoran, başka türlü ne biçimde açıklanabilir üzerine odaklanan bir kuşak geliyor, doğuyor ve onların yetiştirdikleri de, halk biliminde yaptıkları çalışmalar ile sahne almaya başlıyor diye düşünüyorum. Yabancı dil sıkıntıları yok, dünyayı izliyorlar ve özgün söz söylemenin yolunun, onların söylediklerinin hangi ölçüde, neden, niçin, nasıl, hangi açılardan doğru, tutarlı, kullanılır bir bilgi mi, yoksa yönlendirici yapıya sahip bilgi mi denetimini yaptıktan sonra kendi sözünü söyleme basamağına çıkmaya çalıştığının ışıklarını görüyorum. Bu başarılırsa sosyal ve beşerî bilimlerde, ötekilerde yaratılan bu yeni ruh ve enerji ile yeni bir atılım süreci başlayabilir.

Çetin'in kitabı elbette tek başına bu kapıları açamaz ama kapıların açılması-

na yardım edici bir vasfı olduğu da bir gerçek. Bunu, eserin hazırlanışında takip edilen yoldan anlıyoruz. Mâni türü için izlenen yol ve yöntemin sözlü anlatılar için de izlendiği göze çarpmaktadır. Eserin yapısını başlıklar belirler. Başlıklara bakalım: "Söz Başı", "Halk Hikâyesi", "I. Halk Hikâyesi Kavramlar, Terimler", "II. Türk Dünyası Hikâyecilik Geleneği": "1. Azerbaycan Hikâyecilik Geleneği; 2. Başkurt Halk Hikâyeciliği, 3. Karakalpak Halk Hikâyeciliği, 4. Kazak Halk Hikâyeciliği, 5. Kırgız Halk Hikâyeciliği, 6. Özbek Halk Hikâyeciliği, 7. Tatar (Kazan-Kırım) Halk Hikâyeciliği, 8. Türkmen Halk Hikâyeciliği, 9. Uygur Halk Hikâyeciliği." "III. Halk Hikâyelerinin Kaynakları", "IV. Halk Hikâyelerinin Tasnifi", "V. Halk Hikâyelerinin İcracıları/ Anlatıcıları", "VI. Halk Hikâyelerinin İcra Mekânları", "VII. Halk Hikâyelerinin Şekil ve Üslup Özellikleri", "VIII. Halk Hikâyesinin Yapısı".

Hikâye Metinleri: *Kerem ile Aslı, Hikâye-i Emrah, Rüstem Han Destanı, Necep Oğlan Hikâyesi, Garip ile Senem, Köroğlu'nun Zuhuru, Reyhan Arap.*

İçerik düzenlemesinin geniş okuyucu kitlesinin yanı sıra, Türklerin, üniversite öğrencilerinin ilgisini çekeceği; yörelere göre değişen hikâye anlatıcılıklarının ve hikâyelerin gösterdiği özellikler hakkında bilgi sahibi olacağı kanaatindeyim. Sözlü anlatılar konusunda bu eserin yol gösterici olacağını ve yeni çalışmalara kapı açacağını umuyorum. Türk dünyası eğitim kurumları öğrencileri için olduğu kadar ülkemiz öğrencileri için de eğitim süreçlerinde teşvik edici olacaktır. Eser sahibini kutluyorum.

